

Yahudilikte Örfün Önemi ve Yahudi Dini Hayatına Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme *

Öz: Yahudilikte örf (minhag) önemli bir yer tutmaktadır. Bu örfi kurallar, temelde yazılı ve sözlü Yahudi külliyatına ait olmadığı halde birçoğu bağlayıcı olarak kabul edilmiş ve Yahudiler tarafından nesilden nesile uygulanmıştır. Geleneksel Yahudiler açısından, Halaka'ya uygun bir dinî yaşantı, Tora ve Talmud'da bildirilen emir ve hükümlere uygun davranmak önemli bir yer tutmaktadır. Buna ilave olarak, Talmud'un mahallî örfü hukuken geçerli bir mesnet kabul etmesi, Talmudik dönemi takip eden zaman içerisinde onların bir takım ortak dinî pratik ve örfi kurallara sıkı sıkıya bağlı kalmalarına neden olmuştur. Örfün bazen Halaka'nın belirlenmesinde de önemli bir unsur olduğu düşünülmektedir ve genellikle bu tür örfi kurallar belirli kitaplarda ve hukuk metinlerinde toplanmıştır. Orta çağda Yahudilik ile ilgili birçok farklı yeni âdet ve uygulama ortaya çıktığında bunların bir araya toplanıp derlenmesi ihtiyacı hissedilmiştir. Bu örfi kurallar bir araya getirilerek kitaplaştırılmıştır. Onlara göre, "Tanrının seçilmiş milleti" olarak Yahudi halkının örf, âdet ve gelenekleri, Tanrı'nın iradesini yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yahudilik, Tora, Talmud, Halaka, Örf.

İsmail

BAŞARAN**

An Evaluation On The Significance of Custom In Judaism and Its Effect On Jewish Religious Life

Abstract: Customs (minhag) have an important place in Judaism. Although these customary rules do not basically belong to the written and oral Jewish corpus, many of them have been accepted as binding and have been applied by Jews from generation to generation. For traditional Jews, living a religious life in accordance with Halakhah and acting in accordance with the commandments and rulings stated in the Torah and Talmud have an important place. In addition, the Talmud's acceptance of local customs as a legally valid basis caused them to strictly adhere to a number of common religious practices and customary rules in the time following the Talmudic period. Custom is sometimes thought to be an important element in determining Halaka, and usually such customary rules are collected in specific books and legal texts. When many different new customs and practices related to Judaism emerged in the Middle Ages, the need to gather and compile them was felt. These customary rules were brought together and compiled into a book. According to them, the customs, traditions and customs of the Jewish people, as "God's chosen nation", reflect God's will.

Keywords: Judaism, Torah, Talmud, Halaka, Custom.

* Bu çalışma; 29-30 Eylül 2023 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen 1. Dinler Tarihi Kongresi'nde "Yahudilikte Örfün Önemi ve Yahudi dinî hayatına Etkisi" başlığı ile sunulan bildiriden makaleye dönüştürülmüştür.

** Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Dinler Tarihi Anabilim Dalı; e-posta: ibasaranbik@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4408-0842>.

Giriş

Yahudilikte örf (İbranice: *minhag*) önemli bir yere sahiptir. Halaka'ya ilave olarak, geniş Yahudi kitleler tarafından uygulanan örfî kurallar, Yasa (Tora)'nın¹ gücü olarak düşünülmüş ve değerlendirilmiştir. Bu nedenle, yazılı ve sözlü Yahudi külliyatına ait olmadığı halde örfî kuralların pek çoğu bağlayıcı olarak kabul edilmiş ve Yahudiler tarafından nesilden nesile intikal ederek uygulanagelmıştır.

Yahudi hukuk sistemi Halaka'nın kurallar bütünü'nün karakter ve ruhuna yakınlığı sebebiyle bu örfî kurallar Yahudilerce değerli bulunmuştur. Kutsal günler ve bayramlarla ilgili birçok ritüel, doğum, evlilik ve ölüm ile ilişkili birçok uygulama, *Tora* veya *Talmud*'un kuralları değil Yahudilerin yaşadığı (Diaspora vb.) özel şartlar sebebiyle ortaya çıkan örfî kurallardır. Hatta bu kuralların dinde mesnet olarak kabul edilebileceğini *Talmud* söylemektedir. Ancak Diasporada farklı bölge ve ülkelerde yaşayan Yahudilerin dînî pratiklerinin farklılık arz ettiği görülmektedir. Örneğin Babil Yahudilerinin müracaat ettiği *Talmud* ile Filistin Yahudilerinin *Talmud*'unun farklı olması bunun en önemli göstergelerindendir. Günümüzde Sefarad Yahudileri ile Aşkenaz Yahudilerinin dinî pratikleri arasında büyük farklılıkların oluşu da bu sebeplerdir.²

1. Yahudi Hukukunda Örf Anlayışı ve Halaka ile Bağı

Yahudi örfünün bir kısmı Yahudilerin yaşadığı küçük bir bölgede uygulandığı halde bazen de Yahudi toplumunun çoğunluğunu içine alabilecek şekilde genel uygulamaya sahip olabilmektedir. *Talmud* yasaları Yahudi hayatında uyulması mecburi kurallar olarak bir önem oluştururken, örfî kurallar da rabbiler tarafından "Yazılı Olmayan Kurallar" şeklinde değerlendirilmiş ve *Şulhan Aruh*³ gibi önemli hukuki eserlerde bu kurallara yer verilmiştir.⁴

*Mişna*⁵ yazarları özellikle mahallî örf'e (*minhag ha-makom*) vurgu yapmışlar ve mahallî örf'e uymanın bir mecburiyet olduğunu söylemişlerdir. Eğer bir kişi

¹ Metinde; Tora, Tevrat, Tanah, Yahudi Kutsal Kitabı ve Yasa eş anlamlı olarak kullanılacaktır.

² Harry A. Cohen, *A Basic Jewish Encyclopedia* (Hartford, Conn.: Hartmore House, 1965), 113-114.

³ İbranice'de "Hazırlanmış Masa" anlamına gelen bu kitap, Sefarad Yahudilerinden Jozef Karo tarafından 16. yy.da yazılmıştır. Tüm dünyadaki Ortodoks Yahudiler tarafından müracaat edilen bir hukuk (şeriat) kitabıdır. Daha çok Sefarad Yahudileri arasında itibar görmüştür. Bk. İsmail Başaran, *Ana Hatlarıyla Amerikan Yahudiliği* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2020), 56.

⁴ David Bridger, *The New Jewish Encyclopedia* (New York: Behrman House, Inc.,1976), 322.

⁵ *Mişna*, İbranice olarak Yehuda Ha-Nasi tarafından derlenmiştir. Altı bölümü vardır. Bu bölümler, ziraat ile ilgili hükümler, oruç ve bayramlar, resmî ve dinî kanunlar, evlilik ve suç-ceza ile ilgili hükümleri içeren bölümlerdir. *Mişna*'nın tefsiri ve açıklaması ise *Gemara (Talmud)*'da verilmiştir. Bk. Suzan Alalu, *Yahudilikte Kavram ve Değerler* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 1996), 300.

yabancı bir toplumun içerisinde yaşıyorsa, o toplumda çatışma yaşamaması için yaşadığı yerin adetlerinden uzak durmamalı bilakis onlara intibak etmelidir. Bu yüzden bir kişi bir yerden diğer bir mekâna seyahat ediyorsa hem kendi yaşadığı yerin hem de bulunduğu yerin zorluklarını göze almalı ve ona göre davranmalıdır. Bölgeler arası örfi farklılıkların genellikle, Halaka otoritelerinin belli bir uygulamanın yasak olup olmaması konusundaki tartışmalarından kaynaklandığı görülmektedir. Bir Yahudi toplumu Halaka otoritelerinin bir konudaki katı görüşünü benimserken diğerlerinin ise, daha esnek ve uygulamayı kolaylaştıran bir görüşü benimsediği görülmektedir.⁶

Yahudi rabbilerin örfi bir uygulamaya cevaz vermesi, insanların din dışına çıkarak harama düşmemesi içindir. Yahudilikte bu kurallara *gezeira d'rabbanan* (rabbiler kanunnamesi) denmektedir. Genel olarak burada amaç, bir yasak veya kısıtlamaya karşı koruma veya önleyici bir tedbir almaktır. *Gezeira* kelimesi "gazar", "kesmek" veya "karar vermek" kökünden türemiştir. Bu terim özellikle, rabbilerin Tevrat'taki bir kurala karşı bir koruma veya çit (*geder*) görevi görür ve genellikle olumsuz bir hükme uygulanır. Örneğin bir *gezeira*, yasak bir iş olan unutarak yazı yazma korkusu nedeniyle Şabat sırasında kaleme dokunmayı yasaklar. Burada rabbilerin koyduğu örf (*minhag*) veya dinî gelenek devreye girmekte ve Halaka'nın bağlayıcı temsilcisi haline gelmektedir. "Gelenek kanun gibidir (*minhag k'mo halachah*)" yaygın öğretisi burada geçerliliğini göstermektedir. Örf aslında Halaka'nın bir parçası olmasa ve rabbiler bunun zamanla toplumlar arasında değiştiğini kabul etse de bir toplumda yaygın olarak takip edilen herhangi bir gelenek, o topluluktaki insanlar için bir çeşit "kanun" gibi muamele görmektedir. *Minhag k'mo halachah* öğretisinin evrensel bir örneği, erkeklerin ibadet sırasında başlarını örtmesidir. Aslında bu dinî uygulama, başlı başına ne Tevrat ve ne de Talmud'da geçen bir hüküm değildir ancak hiçbir geleneksel Yahudi bu gelenekten uzak durmamakta ve yaygın şekilde bunu tatbik etmektedir.⁷

Örfi kurallarda Yahudi toplumları arasında birtakım farklılıklar olabilmektedir. Örfi farklılıklara örnek olarak, Aşkenaz Yahudileri ile Sefarad Yahudilerini sayabiliriz. Her iki Yahudi grubunda birçok duanın sıralaması ve ibadet esnasında okunuşunda yani İbranice'nin telaffuzunda birçok farklılıklar oluşmuştur. Bu farklılığın sebebinin Sefarad Yahudilerinin, (tarihte Filistin'in kuzeyinde kurulan Yahudi devleti) Yahuda'dan getirdikleri telaffuzlarını korurken, Aşkenazların ise yanlarında Galile dilinin bölgesel telaffuzunu getirdikleri ve ve göçtükleri her yerin kültüründen etkilenecek yeni dini-millî gelenekler edindikleri kabul edilir. Bu yüzden, bu iki grup Yahudi cemaati

⁶ Geoffrey Wigoder, *The Encyclopedia of Judaism* (New York: Macmillan Publishing Company, 1989), 187.

⁷ Sara E. Karesh - Mitchell M. Hurvitz, *Encyclopedia of Judaism* (New York: Facts On File, Inc., 2006), 195.

ibadet dualarını tonlama biçiminde de farklılık gösterirler. Günümüzde Sefarad Yahudileri hâlâ eski Doğu ilahilerini okumayı sürdürürken, Aşkenaz Yahudilerinin ise sinagoglarda icra ettikleri âyin müziklerinde Avrupa'dan etkilendikleri görülmektedir. Yine yeni doğan çocuğa isim verilmesi ve Mayasız Bayramı'nda (*Pesah*) neyin yenilip yenilemeyeceğine dair kurallar birbirinden farklıdır. *Pesah* süresince Sefarad Yahudileri yemek olarak, mısır, fasulye ve pirinç tüketebildiği halde Aşkenaz Yahudilerce bu gıdaların tüketimi uygun görülmemiştir.

Bir Yahudi yeni bir beldeye ziyarete gitse o bölgenin yerel örfüne saygı göstermek ve onu yerine getirmek durumundadır. Bununla ilgili olarak şu örnek verilmektedir: Üç meleğ İbrahim'i (as) ziyarete gelir, normalde melekler herhangi bir gıdaya yaratılışları gereği ihtiyaç duymadıkları halde İbrahim'in (as) hazırladığı yemeği yerler. Yine buna benzer şekilde, Musa (as) On Emir (*Decalogue*)'i⁸ almak için göğe çıktığında kırk gün bir şey yememiştir.⁹

Yahudi grupları arasındaki farklı uygulamaların yanında ortak dini uygulamalar da görülmektedir. Örneğin, Yahudi Hukukunun emri olmadığı halde daha çok Yahudi erkeklerinin başlarına *kipa/yarmulke* takması veya ibadet esnasında *tallit*¹⁰ ile başlarını örtmesi yaygın olarak uygulanan bir adet haline dönüşmüştür. Bu da bize örfün, bazen Yahudi toplumunda Halaka'nın kuralları gibi bağlayıcılığa sahip olabildiğini göstermektedir.¹¹

Genellikle bu tür örfî kurallar belirli kitaplarda (*minhag books*) ve hukuk metinlerinde toplanmıştır. Orta çağda Yahudilik ile ilgili birçok farklı yeni âdet ve uygulama ortaya çıktığında bunların bir araya toplanıp derlenmesi ihtiyacı hissedilmiştir. 1427 yılında Rabbi Jacob Levi Molin *A Book of Minhagim* adıyla bu örfî kuralları bir araya getirerek kitaplaştırmıştır.

Bu çalışmaların arkasında şöyle bir motivasyonun olduğu söylenebilir: Onlara göre, "Tanrının seçilmiş milleti" olarak "kutsal" Yahudi halkının edindiği örf, âdet ve gelenekler, Tanrı'nın iradesini yansıtmaktadır. Yahudilerin peygamber olmamakla birlikte diğer taraftan peygamberlerin çocukları olmaları hasebiyle yaptıklarının bir değerinin yani ilahî bir tarafının olduğu varsayılmakta ve böylelikle icat edilen veya ortaya çıkarılan örfî uygulamalara bir kutsiyet atfedilmektedir.¹²

⁸ Yunanca bir kelimedir ve "deka" ve "logoi", "On Söz" anlamına gelmektedir.

⁹ Unterman, *Dictionary of Jewish Lore & Legend*, 135.

¹⁰ İbadet esnasında başa örtülen 613 adet püsküle sahip şaldır.

¹¹ Karesh - Hurvitz, *Encyclopedia of Judaism*, 328-329.

¹² Alan Unterman, *Dictionary of Jewish Lore & Legend* (New York: Thames and Hudson, 1991), 135.

Tarihte Yahudiler yaşadıkları toplumlarda var olan “âdet ve örlere uymayı reddetme” durumunda kendi halkını cezalandırma yetkisine bile sahip olmuştur. Hatta âsi davrananlara kırbaçlama cezası bile verilmiştir. Bu ceza verilirken, *Tanah*’ın *Özdeyişler (22:28)* bölümündeki “Atalarının belirlediği eski sınır taşlarının yerini değiştirme” cümlesi mesnet alınmıştır. Tevrat’taki bu cümle, nerede yaşarsa yaşasın Yahudilerin kadim Yahudi geleneğe ait örfi kuralları koruması ve onlara tabi olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Ayrıca *Talmud*’da da *Tevrat*’taki emri destekler mahiyette, “Atalarının örfünü değiştirme (terk etme)” ifadesi yer almaktadır. Bu anlayış, *Şulhan Aruh*’ta birkaç yerde ifade edilmiş, *Tevrat*’ta geçen; “Atalarının belirlediği eski sınır taşlarının yerini değiştirme” hükmüyle eş tutulmuş ve aynı değerinde bir hüküm olarak görülmüştür.¹³ Bu da bize örfün yeri geldiğinde Yahudilikteki Halaka’ya ait kurullarla paralellik arz edebildiğini göstermektedir.

2. Örfün Geçerli Olmasının Şartları

Yahudi hukuku, örfün geçerli olabilmesi için üç şart ortaya koymaktadır:¹⁴

1. Örfün uygulandığı faaliyet alanı dikkate alındığında bu uygulama, bir beldenin tamamı veya belirli bir bölgenin tümünde yaygın halde uygulanıyor olmalıdır.¹⁵ Örneğin eşler arasındaki mali ilişkilerde olduğu gibi, bu tür konularda örf önemli bir ilkedir ve ilgili konuda karar verilirken bu örfe mutlaka uyulmalıdır; ancak geleneğin tüm bölgede yaygın olması (*pashut*) gerekir. Bunun yanında, belirli bir bölgenin çoğu yerinde uygulanan bir geleneğin, o bölgenin tamamında da var olduğu varsayılmalıdır.

2. Bir uygulamanın örf ya da gelenek sayılabilmesi için, onun bir defaya mahsus değil sıklıkla uygulanmış olması gerekir. Geleneğin yerleşmiş ve yaygın olduğu, kasaba halkının en az üç kez bunu takip ettiği ve çoğu zaman halkın acil ihtiyaçlarına uygun olduğu için benimsediği bilinmelidir. Bu geleneğin, dış etkilerle değil kendi doğal süreci içerisinde, sadece belirli bir konuyla ilgili olarak ve hiçbir şekilde suni bir gelenek oluşturma amacı taşımadan ortaya çıkmış olması gerekmektedir.

Her bir geleneğin oluşması/gelişmesi için gereken süre, konunun tabiatı/mahiyetine bağlıdır. Mesela; sinagogda görevli *hazanin* (yardımcı

¹³ Alfred J. Kolatch, *The Second Jewish Book of Why* (New York: Jonathan David Publishers, Inc., 1985.), 254.

¹⁴ Menachem Elon, “Minhag”, *Encyclopaedia Judaica*, Michael Berenbaum - Fred Skolnik (ed.), (Detroit: Macmillan Reference USA, 2007), 14/274.

¹⁵ İslam Hukuku’nda da bu esas; “Sürekli uygulama” yani maddî (objektif) kriter ve “Yerleşik genel kanaat” manevi (sübjektif) kriter şeklinde ifade edilmekte ve örfün muteber olması için şartlar arasında sayılmaktadır. Bk. İbrahim Kâfi Dönmez, “Örf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim: 19.02.2024).

rabbi) gelirin vergiden muaf tutulması meselesi örnek verilebilir. Bu mesele her gün mutad olarak gerçekleşen yevmiye ile işçi çalıştırma geleneğinde onlardan alınan vergiye benzemez çünkü *hazan* çalıştırma daha az görülen münferit bir mesele, işçi çalıştırma ise genel ve mutad bir meseledir. O yüzden sadece bir veya iki *hazandan* yerel gelenekler vergi talep edilmemesi bir gelenek olarak nasıl adlandırılabilir?

3. Örfün geçerli olabilmesi ve gerektiğinde bazı konularda muafiyet sağlayabilmesi için örfün tartışmaya yer vermeyecek şekilde içerdiği hüküm ve muhteva bakımından açık ve net olmalıdır. Örneğin Halaka otoritelerinden Rabbi Samuel ben Moses de Medina, mevcut geleneğin yeterince açık olması şartıyla, Halaka'yı geçersiz kılabileceğini savunmuştur. Ona göre bu konularda iki yaklaşım vardır: biri kutsal *Tevrat*'ın hükmüne göre, diğeri de örneğin ticaret geleneğine göre işleri yürütmek. Ticari konularda örfün açık olması şartıyla, geleneğin belirleyici olduğu konusunda şüphe yoktur, ancak bu konuda herhangi bir şüphe varsa o zaman *Tevrat* hükmünün emrettiği ölçüye geri dönmek gerekir.¹⁶

3. Yahudi Geleneğe Örf Dair Eleştiriler

Yahudi bilginleri örfün, *Tora* ve *Talmud*¹⁷ dışı yani klasik Yahudi literatürü dışından Yahudi uygulamalarına geçmesi nedeniyle hemen ilgâ edilmemesi gerektiğini çünkü geleneğin muhafazası ve Yahudiler arasındaki bağların güçlenmesine katkı sağladığını belirtmişlerse de örfî kuralların (*minhagim*) sürekli değişime açık olması ve bazen Yahudiliğin özünü örtüşmeyen farklı uygulamaları getirmesi nedeniyle Yahudi toplumu içerisinde zararlı bölünmelere yol açtığı da ifade edilmiştir. Hatta bu kuralların birçoğunun bidat ve hurafelerden oluştuğu söylenmiştir. Önemli Yahudi otoritelerinden birisi olan Rabbi Jacob Tam (ö. 1171) (Rashi'nin torunu), *minhag* (MNHG) kelimesini tersten okuyarak *cehennem* (GHNM) şeklinde bu kelimeyi telaffuz ederek cehenneme referansta bulunmuş ve "saçmalıkları alışkanlık haline getirme"nin bir faydasının olmayacağını ifade etmiştir.¹⁸ Ona göre bu açıdan örf Yahudiliğe zarar vermektedir.

Bazen hurâfelere de dayanabilen halk gelenek ve uygulamaları, Bir dinin kurumsallaşmasına katkısı olan resmi din otoriteleri tarafından kabul görmeyebilir. Diğer dinlerde olduğu gibi Yahudilikte de hurafeler çoğunlukla din dışı güçlerle, dinî (metafizik) tecrübelerle ve sıklıkla sihir ve tıpla ilişkilendirilmektedir. Yahudilik, örf dayanan halk uygulamalarını (*minhag*)

¹⁶ Menachem, "Minhag", 14/274.

¹⁷ Bunlar kurallara kaynaklık etme (teşri) ve Yahudi dinî hayatının yaşanması (Halaka) açısından en önemli dayanaktır. Bk. C. M. Pilkington, *Judaism* (Chicago: Teach Yourself Books, 2000), 23.

¹⁸ Unterman, *Dictionary of Jewish Lore & Legend*, 136.

mecburi davranışlardan (Halaka) ayırdığı sürece, "batıl inanç" tanımı büyük olasılıkla ilkine iliştilecektir. Bu nedenle, ölünün ardından bir yas evinde aynaların örtülerle kapatılması, bir düğün töreninde cam bardakların kırılması veya yeni yılın tatlı geçmesini sağlamak için *Roš Ha-šana*'da tatlı yiyecekler yemek vb. Yahudi uygulamaları bu kabilden hurafelere dayanan âdetlerdendir.¹⁹

Hurafelere dayanan örf ve âdetlerin olumsuzluğuna dikkat çeken Yahudi din alimlerinden biri de İbn Meymûn (ö. 1204)'dur. O, aynı zamanda filozof olması hasebiyle de rasyonalist bir bakış açısı ile konuya yaklaşarak, hurafelere dayanan bu tür uygulamaların Yahudiliği bir çeşit putperestliğe götüreceği ve aynı zamanda bunların Yahudiliğin monoteist Tanrı inancıyla çeliştiğini ifade ederek, bu tür inanç ve pratiklerden uzak durulması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır.²⁰

Yahudi hukukunda hangi davranışların *minhag* ve hangilerinin Halaka kategorisine ait olduğu konusunda genellikle bir netlik bulunmamaktadır. Bundan dolayı, Yahudi toplumlarda *minhag* olarak ortaya çıkan bu uygulamalar çoğu zaman dindar seçkinler tarafından kabul edilmiş ve Halaka kuralları gibi uyulması zorunlu kurallar olarak görülmeye başlanmıştır. Bir Yahudi toplumundaki bir örfî uygulamanın din otoriteleri tarafından "batıl inanç" olarak sınıflandırılması, o topluluğun tutumuna yani o uygulamadan vazgeçilmesine çoğu zaman etki etmemiştir. Bu da bize, Halaka'ya uygun olmasa bile, bu tür örfî uygulamalara toplumların ne ölçüde bağlı olabileceğini göstermektedir.²¹

Gerçekten de Yahudi din adamları, "lüzumsuz ve saçma" geleneklerin Halaka'nın yerini almasını önlemek için, kökeni dine aykırı bir takım geçmiş hatalı davranışlardan ve hatta Yahudilerin sıkıntılı dönemlerinden gelen bu tür geleneklerin peşinden gidilmesine karşı çıktılar. Sekizinci asır rabbilerinden olan Yehudai Gaon (ö. 762),²² Filistin halkına Halaka ile çeliştiği gerekçesiyle tarihten gelen "baskı dönemi geleneklerinin" ortadan kaldırılması için mektup yazmış fakat sonuç onun istediği gibi olmamış, aksine "Örf, Halaka'yı iptal eder" cevabını almıştı. Bunun yanında, bazı istisnaları görmezden gelmekle birlikte, İbn Meymûn da toplumda geleneksel yerleşik dinin özüne uymayan

¹⁹ Jacob Neusner, *The Routledge Dictionary of Judaism* (London: Routledge, 2004), 156.

²⁰ Jacob S. Minkin, *The Teachings of Maimonides* (New Jersey: Jason Aronson Inc., 1993), 324-328.

²¹ Neusner, *The Routledge Dictionary of Judaism*, 156.

²² Babil Yahudi din bilginlerindedir (Gaon), 757'den 761'e kadar Sura'daki yeşivanın (akademi) başı olarak görev yapmıştır. Yehudai, Kuzey Afrika'daki Yahudi toplumları ile ilişkiler geliştirmiş ve Filistin'de Babil'e ait dînî içtihatların kullanılmasını teşvik etmiştir. *Halakhot Pesukot* adlı Yahudi Hukuku'na dair eserini âmâ olduğu için talebelerine yazdırmıştır. Bk. Dan Cohn-Sherbok, *Dictionary of Jewish Biography* (New York: Oxford University Press, 2005), 303.

geleneklere şiddetle karşı çıkmıştı.

Bazen cehaletten kaynaklanarak bazen de tabiatları gereği dinin özüne uymayan gelenekler Yahudiliğe girmiştir. Örneğin Mezopotamya topluluklarından olan, pagan kültüre sahip (günümüz tarihçilerinin çoğuna göre İsrailoğullarının soyundan geldiği halk olarak kabul edilen) Amoritler'e²³ ait bazı âdetler Halaka'nın sınırları içine girmiş ve kalıcı olarak yerleşmiştir. Rabbilerin bu tür âdetler vb. geleneklere muhalefetine rağmen bu tür âdetlerin halk arasında o kadar popüler hale gelmesi ve hatta bazalarına Tevrat'ın en katı emirlerinden daha fazla önem verilmesi manidardır. Bazen öyle ileri gidilmiştir ki, dinin özünü uyuşmayan bu tuhaf gelenekler, batıl inanç olup olmadığına bakılmaksızın kitleler tarafından kutsanır hale gelmiştir.²⁴

Bu tür gelenekler, dua metinlerine nüfuz ettiği gibi aynı zamanda yasaklar ve mübah sayılanlar alanına da nüfuz ediyordu. Özellikle insan hayatının kritik dönemlerinde vuku bulan; doğum, evlilik ve ölüm gibi hadiselerde olduğu kadar, Kefaret Günü ve Yeni Yıl gibi törenlerde de bunları görmek mümkündü. Örneğin bazıları, *Kapparot* ve *Taşlık (Tashlikh)*²⁵ törenlerine katılarak ve tüm yıl boyunca *Kol Nidrei*²⁶ töreni dışında sinagogu ziyaret etmeyerek kendisini günahlarından arınmış kabul ediyordu. Aslında tüm bu geleneklerin ortak paydası yabancı kökenli oluşlarıydı.

Hurafeye dayalı örf sıklıkla rabbiler tarafından reddedilmiş fakat bunları toplumdan tamamen kaldırmak mümkün olmamıştır. Örneğin *Kapparot* âdeti

²³ (İbranice עֲמֹרִי; *Emori*), Milattan Önce İsrail topraklarının (Yahudilerin yerleşimi öncesi M.Ö. 2000'den önce güney Mezopotamya bölgelerinden gelen insanlara) sakinlerine verilen isimdir. Kelime, Tevrat'ta yaklaşık 85 kez geçmektedir ve bu nüfusun tamamı veya bir kısmını belirtmek için kullanılmaktadır (örneğin Yaratılış 15:16; Yeşu 7:7). Kelimenin kökeninin Sami dilleri dışında bir dilden olabileceği düşünülmektedir. Jewish Virtual Library (JVL), "Amorites" (Erişim 22 Mayıs 2024).

²⁴ Moshe David Herr, "Minhag", *Encyclopaedia Judaica*, ed. Michael Berenbaum - Fred Skolnik (Detroit: Macmillan Reference USA, 2007),14/266.

²⁵ Genellikle *Roş ha-Şana*'nın ilk gününün öğleden sonra gerçekleştirilen, katılımcıların bir nehrin, derenin veya benzeri bir nehrin kıyısında toplanıp tövbe duaları okuyarak sembolik olarak günahlarından kurtulduklarına inandıkları bir Yahudi âyinedir.

²⁶ *Kol Nidrei* Aramice bir kelimedir ve "Bütün Yeminler" anlamına gelir. Aslında bu bir dua değil daha ziyade yeminlerin iptali için kullanılır. Tevrat'a göre bu "yeminler", Tanrı'nın önünde verilen ciddi, bağlayıcı vaatlerdir. *Yom Kippur* âyinlerinin başında üç kez tekrarlanarak okunur. Tanrı'nın huzurunda yapılan bu yemin ile ilgili olarak Sayılar ve Tesniye'de geçen şu sözler delil gösterilmektedir: "Bir genç kız babasının evinde Yehova'ya bir adak adarsa veya nefsinin bir antla bağlarsa" (Sayılar 30:3), "Ağzından çıkan sözü tutacaksın; Tanrın Yehova'ya kendi ağızıyla gönüllü sunu olarak ne adadıysan, onu söylediğin gibi yerine getireceksin." (Tesniye 23:23). Bk. Dagobert D. Runes, *Concise Dictionary of Judaism* (New York: Philosophical Library Inc., 1959), 148-149.

bunlardan biridir. Bu âdet, sembolik olarak kişinin işlemediği günahlarının tavuk ya da horoz cinsinden bir kümes hayvanına yüklenerek, günahlara kefarete olarak kesilmesi ve etinin yoksullara dağıtılması ritüelidir. *Tora* ve *Talmud*'da böyle bir uygulama geçmemektedir ve dolayısıyla Halaka otoriteleri böyle bir âdetin Yahudilikte olmadığını ifade etmişlerdir. Buna rağmen, Yahudilerin çoğunun bu uygulamayı tamamen terk etmediği ve dünyanın birçok bölgesinde bu âdetin hâlâ varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Özellikle Hasidî Yahudileri²⁷ arasında bu uygulama hâlâ günümüzde de yaygındır.

Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen bu tür gelenekler kitleler arasında o kadar popüler hale geldi ki, bazı rabbiler bile bir tür uzlaşma yoluyla bunlara izin vermek için zemin bulmaya çalıştı. Bu, yabancı kökenli olmayan âdetler için daha da geçerliydi. Örneğin, *Şema*'nın²⁸ sabah ibadetinde okunması ve *Hazan*'ın *Amidah* duasını²⁹ okuması sırasında şiir/ilahilerin (*piyyutim*)³⁰ ilave edilmesi gibi âdetler, Yahudiliğin aslında olmayan adetler kabilindedir. Bu şekildeki uygulamalar, Yahudiliğin aslında olmadığı gerekçesiyle birçok dinî otoritenin muhalefetine rağmen, birçok ülkede kabul edilen uygulamalar haline gelmiştir. Aynı durum, meleklerle dua etmek veya *mezuzada*³¹ meleklerin isimlerine yer vermek gibi yabancı gelenekler için de geçerlidir. Bu tür uydurma geleneklerin Yahudi dinî hayatında kendine yer bulduğu ve bu durumun hâlâ devam ettiği ve hatta modern dönemlerde daha da güçlendiği söylenebilir. Doğum, sünnet ve cenaze törenleriyle bağlantılı kötü ruhlara dair geleneklerden söz etmek mümkündür. Örneğin Aşkenaz Yahudileri arasında,

²⁷ Hasidizm, 18. Yüzyıl'da Doğu Avrupa'da ortaya çıkmış mistik bir Yahudi mezhebidir. Günümüzde Ortodoks Yahudiliğin radikal kanadını temsil eder. İsrail ve ABD'de yaşamaktadırlar. Bk. Başaran, *Muhafazakâr Yahudilik*, 67-68.

²⁸ "İşit İsrail" anlamına gelen sabah ve akşam ibadetlerinde olmak üzere günde iki defa okunan duadır.

²⁹ Temel dua kabul edilen *Amida* duası bütün ibadetlerde cemaatle ayağa kalkılarak okunur. Cemaat bu duayı alçak sesle, okuyucu ise herkes adına yüksek sesle okur. Asıl şekliyle on sekiz ve bir ilâveyle on dokuz duadan oluşan *Amida*, Tanrı'ya olan imanı itiraf etmekle başlayıp Kudüs'ün yeniden imarı ve barış için yapılan dualarla sona erer. Bk. İsmail Başaran, *Muhafazakâr Yahudilik* (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2017), 152.

³⁰ Tekili *piyyut* kelimesidir ve şiir anlamına gelir. İbadet ile bağlantılı bu şiirler (ve bunlardan bestelenen ilahiler), Orta Çağ boyunca dinî törenlere çeşitlilik katmak amacıyla ve cemaatten ziyade tören liderinin kullanımına yönelik yazılmıştır. İbadet edenler genellikle manevi huzur içerisinde bu eserleri duymayı umarak törene gelirlerdi. Bu uygulama Halaka'dan değil yerel geleneklerden kaynaklanan bir uygulamadır. Bu şiir ve bunlardan bestelenen ilahiler, Yahudi bayramları, Şabat günleri veya diğer dinî törenlerde icra edilmektedir. Saadia Gaon İbn Ezra ve Judah Halevi bu şairlerden bazılarıdır. Bk. Unterman, *Dictionary of Jewish Lore & Legend*, 158.

³¹ Üzerinde Şema duasının ilk iki paragrafının yazılı olduğu bir kutucuktur. Yahudiler eve giriş çıkışlarında Tanrı'nın kanununu hatırlamak maksadıyla elleriyle mezuzaya dokunur ve sonra da ellerini öperler. Onlara göre bu kutucuk, evin bir Yahudi evi olduğunu göstermektedir.

ebeveynleri hayatta olan bir kişinin, ölümler ruhları anıldığında sinagogdan ayrılması ya da Kudüs Aşkenaz Yahudileri arasında yaygın olan, “babalarının cenazesi sırasında oğulların mezarlığa girmelerinin yasaklanması” şeklinde garip geleneklerin varlığı bunlar arasında sayılabilir. Dolayısıyla, bir toplumda örf/geleneğin dış etkilerin aktarıldığı en önemli kanallardan biri olduğu söylenebilir. Hatta tuhaf ve istenmeyen gelenekler bile Halaka alanına nüfuz etmiş ve hâlâ nüfuz etmektedir. Bu itibarla, örf her hâlükârda Yahudi literatürüne de etki etmiş ve yansımıştır.³²

Sonuç

Tüm dünyadaki Yahudi toplumları arasında örfün veya tarihten gelen âdet ve uygulamaların önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Bunun dînî delilleri vardır ve nitekim hem Tevrat'ta hem de Sözlü Yasa'da bu deliller ortaya konmuştur. Fakat diğer taraftan, zamanla örfî uygulamaların sayısının artması ve aralarındaki farkların çok belirgin hale gelmesi ve farklı uygulamalar sebebiyle Yahudi toplumu içerisinde bölünme tehlikesini ortaya çıkarması, örfün olumsuz bir tarafının da olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan nerede yaşarsanız yaşayın, aynı din mensupları arasında kültürel farklılıklardan dolayı farklı âdet ve geleneklerin olması kaçınılmazdır. Tarihte Filistin Yahudileri ile Babil Yahudileri arasında dinî ritüel ve uygulamalarda birçok farklılıklar oluşmuştur. Günümüzde de doğal olarak Aşkenaz Yahudileri ile Sefarad Yahudileri arasında farklı uygulama ve ritüeller mevcuttur. Bu durum tabii karşılanmalıdır.

Ancak burada sakıncalı olan Halaka ile karışması veya onun önüne geçmesi riski taşımasıdır. Örf, İbn Meymûn gibi bazı Halaka uzmanı Yahudi din adamları tarafından Halaka'nın önüne geçeceği endişesiyle "minhag hastalığı" olarak eleştirilmiştir. Burada şeri kurallar ile bidat bazlı örfün birbirine karışmasına dönük bir kaygı söz konusudur. Neticede bir karmaşa ortaya çıkmakta, Halaka ikincil duruma düşmekte veya tamamen görmezlikten gelinmektedir. Bu durum, *Tevrat*'ı “yasa” olarak gören geleneksel Yahudilik açısından kabul edilebilecek bir durum değildir.

Diğer taraftan, Yahudi toplumlarda örfî uygulamalardan hiçbir zaman vazgeçilmediği görülmektedir. Çoğunluk tarafından hem mahallî hem de genel örfün dikkate alınmasının gerektiği ve bunun bir mecburiyet olduğunun söylenmesi, Yahudiler arasında toplumsal birliğin bozulmaması çabasına dayandırılabilir. Çünkü böylelikle, Yahudiler içerisinde yaşadıkları toplumlara kolay uyum sağlayacak ve en önemlisi, yeni yaşadığı yerde toplumdan izole olmadan hem sosyolojik hem de dinî varlıklarını devam ettirebilmesi mümkün olacaktır. Aslında bu açıdan yerel örfü takip etmek hayati bir meseledir.

³² Herr, “Minhag”, 14/266.

Nitekim rabbiler bunu “Yazılı Olmayan Kurallar” şeklinde bir mottoya dönüştürmüş ve Talmud bu kuralların dinde mesnet olarak kabul edilebileceğini söylemiştir.

Bunun yanında, Yahudilikte örfün hukuki delil olarak kabul edilmesinin Yahudiliğin değişken yapısını da gösterdiği ifade edilebilir. Nitekim modern dönem Yahudi mezheplerinden Muhafazakâr Yahudilik ve değişimi savunan bazı Yahudi grupları; mahallî kültür ve örf gibi dış etkenlerin de tesiriyle asırlar boyu Yahudiliğin hiçbir zaman durağan olmadığını aksine değişim ve evrim göstererek tarihi gelişim sürecinin tabii bir ürünü olduğunu savunmaktadır. Kanaatimizce, bu meyanda örfün, aynı zamanda Yahudiliğin evrimi ve yenilenmesine de katkı sunduğu ve Yahudiliğin bu değişim karakterini yansıttığını ifade etmek yanlış olmasa gerektir.

Kaynakça

- Alalu, Suzan. *Yahudilikte Kavram ve Değerler*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 1996.
- Başaran, İsmail. *Ana Hatlarıyla Amerikan Yahudiliği*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2020.
- Başaran, İsmail. *Muhafazakâr Yahudilik*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2017.
- Bridger, David. *The New Jewish Encyclopedia*. New York: Behrman House, Inc., 1976.
- Cohen, Harry A. *A Basic Jewish Encyclopedia*. Hartford, Conn.: Hartmore House, 1965.
- Cohn–Sherbok, Dan. *Dictionary of Jewish Biography*. New York: Oxford University Press, 2005.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Örf”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Şubat 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/orf#1>
- Elon, Menachem. “Minhag”. *Encyclopaedia Judaica*, Michael Berenbaum, Fred Skolnik (ed.), 14/266 – 278. Detroit: Macmillan Reference USA, 2007.
- Herr, Moshe David. “Minhag”. *Encyclopaedia Judaica*, Michael Berenbaum, Fred Skolnik (ed.), 14/265 – 266. Detroit: Macmillan Reference USA, 2007.
- JVL, Jewish Virtual Library. “Amorites”. Erişim 22 Şubat 2024. <https://www.jewishvirtuallibrary.org/amorites>
- Karesh, Sara E. Hurvitz, Mitchell M. *Encyclopedia of Judaism*. New York: Facts On File, Inc., 2006.
- Kolatch, Alfred J. *The Second Jewish Book of Why*. New York: Jonathan David Publishers, Inc., 1985.
- Minkin, Jacob S. *The Teachings of Maimonides*. New Jersey: Jason Aronson Inc., 1993.
- Neusner, Jacob. *The Routledge Dictionary of Judaism*. London: Routledge, 2004.
- Pilkington, C. M. *Judaism*. Chicago: Teach Yourself Books, 2000.
- Rakover, Nahum. *Maimonides as Codifier of Jewish Law*. Jerusalem: The Jewish Legal Heritage Society, 1987.

- Runes, Dagobert D. *Concise Dictionary of Judaism*. New York: Philosophical Library Inc., 1959.
- Unterman, Alan. *Dictionary of Jewish Lore & Legend*. New York: Thames and Hudson, 1991.
- Wigoder, Geoffrey. *The Encyclopedia of Judaism*. New York: Macmillan Publishing Company, 1989.